

Nicolae FELECAN

VARIANTELE LITERARE LIBERE ȘI TENDINTELE DE ÎNTREBUIȚARE ÎN LIMBA ROMÂNĂ ACTUALĂ

Începând cu **Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române (DOOM)**, apărut în anul 1982, unor cuvinte li s-au precizat câte două forme de întrebuițare, ambele corecte. Cunoscută fiind dinamica construcțiilor și a formelor lexicale, procedeul este mult mai extins în ediția a doua a aceleiași lucrări, apărută în 2005 și cunoscută, în general, ca **DOOM2**, unde găsim și precizarea: „La cuvintele care aparțin limbii literare actuale, bara oblică (/) desparte variantele literare libere, care sunt considerate, toate, corecte; ordinea în care sunt înregistrate indică preferința normativă pentru cea dintâi” (p. C). Comparând situația din această ultimă lucrare cu cea din ediția anterioară, dar și cu fapte menționate în alte lucrări, precum **DLRLC**, **DEX**, ediția din 1975, sau **Îndreptarul ortografic, ortoepic și de punctuație**, edițiile din 1971 și 1995, vom

constata că unii termeni continuă forma etimologică, iar alții se abat de la norma originară în favoarea alteia regionale ori populare. În articolul de față ne propunem să urmărim evoluția variantelor literare libere, bazându-ne pe situația oferită de unii termeni religioși din limba română. Terminologia religioasă în limba română constituie un element important în precizarea originii creștinismului la poporul român. Din numeroasele lucrări realizate până acum reiese cu claritate că, în nordul Dunării, creștinismul a pătruns încă din timpul stăpânirii romane și s-a accentuat în secolul al IV-lea, după Edictul de la Milan, din anul 313, când noua religie a devenit oficială pe tot cuprinsul Imperiului. Dovada grăitoare este dată de termenii creștini, aparținători latinei populare (dunărene), păstrați în română cu toate transformările fonetice cunoscute. Dacă creștinismul ar fi început să pătrundă după părăsirea Daciei și dacă ar fi încetat orice legătură între sudul și nordul Dunării după retragerea aureliană, atunci termenii aceștia nu ar avea tratamentul propriu elementelor moștenite din limba latină, nu ar fi pătruns prin latina populară, ci mai târziu, prin filieră slavă, cum s-a întâmplat, de altfel, cu termenii referitori la ierarhia bisericească ori la obiecte și cărți de cult.

În ordine alfabetică, termenii creștini moșteniți în limba română sunt: *ajuna* (ieiunare), *altar* (altarium), *biserică* (basilica), *blestem* (blastimare, blastemare, blasphemare), *boteza* (battizare = baptizare), *carnelegi* (carnem ligat), *câșlegi* (caseum ligat), comânda (commendare = commandare), *Crăciun* (creatio, -onis „naștere” sau calatio, -onis „chemare”), *crede* (credere), *credință* (*credentia), *creștin* (christianus), *cruce* (crux, crucis), *cumineca* (comunicare = communicare), *drac* (draco, -onis), *duminică* (dies dominica), *Dumnezeu* (Domine Deus „Stăpâne Dumnezeu”), *Florii* (Florilia sau Floralia), *închina* (inclinare), *închinăciune* (inclinatio, -onis), *înger* (angelus), *lege* „religie, credință” (lex, legis), *mormânt* (monumentum), *pască* (pascha), *Paști* (Paschae), *păcat* (peccatum), *păgân* (paganus), *păresimi* (paresima quadragesima „a patruzecia zi”), *preot* (presbyter), *rugă* (rogare), *rugăciune* (rogatio, -onis), *sărbătoare* (dies servatoria), *serba* (în v.), *sărba* (servare), *sânt* (sanctus) (păstrat numai în compuse cu nume de sfinți: *Sâmedru* (Sanctus Demetrius), *Sântilie* (Sanctus Helias), *Sântio(a)n* (Sanctus Johannes), *Sân(t)gior(d)z* (Sanctus Georgius), *Sâmp(i)etru* (Sanctus Petrus), *Sântoader* (Sanctus Theodorus), *Sânvășâi* (Sanctus Basilius), *Sâ(m)nicoară* (Sanctus

Nicolaus), *Sânta Maria* (Sancta Maria), *Sânziene* (Sanctus dies Johannis), *scriptură* (scriptura; numai în sens religios, separat de verbul de la care derivă), *suflet* (*sufflitus), *șteamătă* „nălucă” (schemata), *tâmplă* „catapeteasmă” (templa), *zău* (Deus; astăzi numai ca interjecție, întărind o afirmație sau o negație). Din înșiruirea acestor termeni „primordiali creștini”, cum îi numea Sextil Pușcariu, se poate deduce că ei se referă la aspectele generale ale creștinismului: credință, sărbători, viață religioasă, păcat, moarte etc., fără de care nu s-ar putea vorbi de un creștinism încheșat, stabil. Pe de altă parte, ei sunt suficienți pentru probarea existenței creștine încă din perioada de formare a limbii și a poporului român. Când slavii păgâni au ocupat provinciile romane din dreapta Dunării și au desființat organizația bisericească de acolo, creștinarea străromânilor era îndeplinită, afirma istoricul Dimitrie Onciul. Din punctul de vedere al originii mai îndepărtate, mulți dintre termenii enumerați sunt de origine greacă: *biserică*, *blestema*, *boteza*, *creștin*, *drac*, *înger*, *pască*, *preot*, *șteamătă*, *zeu*, ceea ce nu înseamnă că ei provin direct din greacă. Din limba de origine, ei au fost preluați de latină, care i-a adaptat fonetismului ei, și de aici au rămas în română ca termeni moșteniți.

Peste masa de cuvinte latinești, transformate fonetic în secolele IV-VI, s-au așezat treptat elemente slave. Vechimea lor nu este mai îndepărtată de secolul al IX-lea, fiindcă abia atunci slavii încep să-și tălmăcească din greacă primele cărți, cunoscute sub numele de „scrieri canonice”. În primul strat de termeni religioși slavi, după Ovid Densusianu, se numără: *blagoslovire, colindă, Hristos, iad, icoană, idol, Isus, liturghie, maslu, molitvă, praznic, rai, troiță, utrenie, vecernie*; ulterior adăugându-se mulți alții. Se cuvine să precizăm că în această situație a apărut, cum era firesc, și fenomenul sinonimiei: *altar* (altare) / *oltar* (din v. bg. olutari), *preot* (lat. presbyter) / *popă* (din sl. popŭ), *sânt* (lat. sanctus) / *sfânt* (din sl. sfintu) etc. Rezultatul conviețuirii lor se încadrează în situația generală a tuturor sinonimelor românești: forma moștenită a înlăturat împrumutul (*altar*, în loc de *oltar*), cuvântul moștenit a fost încorporat în cel împrumutat (*sfânt* în loc de *sânt*), ambele cuvinte supraviețuiesc (*preot, popă*, astăzi cu oarecare nuanță stilistică). Între termenii menționați până aici, probleme deosebite din punctul de vedere al variantelor literare libere ridică cuvintele proprii *Paști* și *Hristos*, de care ne vom ocupa în cele ce urmează. *Paști* apare doar cu această formă în **Îndreptar**, edi-

ția 1971, *Paști* și, la sfârșitul articolului, între paranteze, varianta *Paște*, în **DLRLC, DEX** (1975), *Paști / Paște*, în **DOOM** (1982), **Îndreptar** (1995). În **DOOM2** apare doar *Paște*, s. propriu m., pl. *Paști* (doi *Paști*, dar pl. n. *Sfințele Paști*). E limpede că tendința limbii române a mers în direcția folosirii unei forme, inițial, neliterare, regionale. Că lucrurile stau astfel, ne-o arată istoricul evoluției cuvântului respectiv. Etimonul îndepărtat este ebraicul *pesah* „trecere”, cu referire la ieșirea primilor născuți din Israel din robia egipteană (**Geneza**, 12, 12-14). Cuvântul a intrat în greaca veche, *paska*, și de aici în latină, *pascha, paschae*. În drumul spre română, singularul *pascha* a devenit *pască* cu accepțiunile „cozonac tradițional făcut din aluat dospit, umplut cu brânză de vaci, stafide etc., care se mănâncă la Paști”, respectiv „mici bucăți de anaforă, amestecate cu vin, pe care credincioșii le iau, la biserică, în zilele de Paști”.

Pluralul *paschae* a dat *Paști*, conform legilor fonetice (grupul consonantic *sc*, în cuvintele latine, urmat de *e* sau *i* devine *ște-*, *ști-*: *conoscere* (= *cognoscere*) > *cunoaște, scire* > *ști*), cu sensul „Sărbătoare care amintește de învierea lui Isus Cristos”, iar în unele zone are și semnificația „pască”. Pluralul *Paște* a fost înlocuit încă din latina popula-

ră cu *Paști*, care avea avantajul de a diferenția mai bine pluralul de singular (-a singular, -e plural) aveau o distincție fonetică aproape imperceptibilă în vorbire). De altfel, textele vechi religioase, ca și cele literare moderne, întrebuițează numai *Paști*, articulat *Paștile* și niciodată *Paște*, *Paștele*: „De *Paști* în satul vesel căsuțele-nălbite lucesc sub a lor malduri de trestii aurite” (Alecsandri); „Era după *Paști* și era un timp bun” (Coșbuc); „La *Paști* era fierbere mare în gospodărie” (Sadoveanu). În româna modernă s-a format, în graiurile din sudul țării, și un singular *Paște*, de genul neutru, care se întrebuițează tot mai mult, ajutat fiind și de textul felicitărilor scrise, după preferința comercianților, cu forma de singular. El poate fi favorizat și de situația din greacă și din limbile slave, unde același cuvânt se folosește numai la singular și este tot de genul neutru. Inconvenientul acestei forme provine din omonimia cu verbul *a paște*. Prin urmare, expresia *Paște fericit!* poate fi interpretată în două feluri: „Paști fericite!, dar și „paște (iarbă) fericit”. (Nu suntem încă prea departe de „epoca luminoasă” în care se vehiculau destul de des aceste vorbe, chiar dacă numai în glumă!) Or, limba română, în toate situațiile de omonimii supărătoare, evită folosirea unuia dintre termeni, dacă nu chiar

a amândurora. Prin urmare, recomandarea normativă ar trebui să fie *Paști*. În felul acesta am respecta și tradiția latină, unde se utiliza doar pluralul (*Pascharum dies*), și ne-am situa alături de alte limbi care folosesc tot pluralul, vezi francezul *Paques*, având și avantajul evitării omonimiei cu verbul *paște*. În ceea ce privește numele Mântuitorului Isus, **DOOM2** oferă variantele Hristos / Cristos, ambele având același etimon mai îndepărtat, grecescul Χριστός. Cuvântul se numără printre primele elemente slave creștine intrate în limba română, având trăsăturile limbii bulgare vechi, forma *Christosu*, cu *ch* pentru *x* grecesc. Pe teren românesc cuvântul a rămas izolat: nu și-a format o familie lexicală și nici n-a intrat în onomastică. Antroponimele *Hristan*, *Hristea*, *Hristescu*, *Hristina*, *Hristo*, *Hristodor* etc., notate de Iorgu Iordan, în **Dicționar al numelor de familie românești**, au la bază, potrivit afirmațiilor autorului, termeni bulgărești.

Referitor la varianta *Cristos* există încă incertitudini cu privire la vechimea sa în română. I. Fischer arăta că numele latinesc *Christos* era cunoscut dintr-o perioadă mai veche: „Existența unui nume latin nu este postulată numai de logică, ci și de un început de dovadă lingvistică: derivatul *christianus* ar fi trebuit să devină, după

evoluția fonetică normală, *creșin*. Forma cu *-t-* (*creștin*) s-ar putea explica printr-o apropiere conștientă de numele latin *Christus*. Fenomenul de readaptare a unui cuvânt moștenit după forma literară latină nu este singular. Un exemplu ni-l oferă chiar termenul care ne denumește ca popor, român. El are ca etimon latinescul *Romanus*, devenit, prin evoluție fonetică normală, *rumân*, formă utilizată până prin secolul al XVII-lea, când termenul a fost transformat în *român*, după același etimon. O altă dovadă a vechimii cuvântului *creștin* sunt derivatele sale: *creștina*, *creștinare*, *creștinesc*, *creștinește*, *creștini* (înv.), *creștinism*, *încreștina*, *încreștinare*, *necreștin*, *necreștinat*. Datorită situației pe care o are, mare frecvență, o familie lexicală bogată, el face parte și din vocabularul reprezentativ al limbii române. Cât privește onomastica, deși derivatele care pornesc de la forma latină sunt mai numeroase (*Cristian*, *Cristina*, *Cristofor* etc.), Biserica Ortodoxă preferă pe cele de filieră slavă, inclusiv numele lui Isus. Confirmarea o găsim la Aurelia Bălan Mihailovici, **Dicționar onomastic creștin**, unde autoarea afirmă: „Deși variantele latine sunt mai numeroase, noi redăm și forma lor veche, datorită criteriului etimologic, utilizat în Biserica Ortodoxă Română care respectă întotdeauna filiera

greacă”. E greu însă de justificat un astfel de principiu etimologic din moment ce știm că în română nu s-au păstrat termeni vechi grecești, ei intrând fie prin filieră latină, urmând legile fonetice cunoscute, fie prin slavă (de unde și pronunția cu *h*, *Hristos* și nu *Cristos*), deși **Îndreptarul orto-grafic, ortoepic și de punctuație** (ediția 1995, p. 39) precizează că „Numele latinești care apar în texte grecești vor fi folosite în forma lor latinească, iar numele grecești care apar în texte latinești vor păstra grafia din textul latinesc”. Pe baza faptelor prezentate, considerăm că formele *Paști* și *Cristos* ar justifica mai bine situația reieșită din structura limbii române și ar fi în concordanță cu întreaga romanitate din care facem parte de aproape două mii de ani.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Bailly, M.A., *Dictionnaire grec-français*, Paris, Hachette, 1929.
2. Baria, Ion, Pr. Prof. dr., *Dicționar de teologie ortodoxă, A-Z*, București, 1981.
3. Barnea, I., *Vasile Pârvan și problema creștinismului în Dacia Traiană*, în ST, 1958, X, 1-2, 93-105.
4. Bălan Mihailovici, Aurelia, *Dicționar onomastic creștin*, București, Editura Minerva, 2003.
5. Bogdan, I., *Românii și bulgarii*, București, 1895.

6. Brâncuș, G., *Continuitatea românească la nordul Dunării*, în LL, 1995, 2, 5-15.
7. Chivu, Gheorghe, Buză, Emanuela, Moraru, Alexandra Roman, *Dicționarul împrumuturilor latino-romanice în limba română veche (1421-1760)*, București, 1992.
8. Daicoviciu, C., *Există monumente creștine în Dacia Traiană din sec. II-III?*, în AISC, 1936, II, 192-209.
9. Daicoviciu, C., *La Transylvanie dans l'antiquité*, București, 1945.
10. Densusianu, O., *Istoria limbii române*, vol. I, *Originile, secolul al XVI-lea*, București, 1961.
11. *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române 1374-1600*, București, 1981.
12. *Dicționarul explicativ al limbii române (DEX)*, București, 1975.
13. *Dicționarul limbii române literare contemporane*, vol. I-IV, București, 1955-1957.
14. *Dicționarul ortoepic, ortografic și morfologic al limbii române*, Editura Academiei, București, 1982, Ediție nouă, DOOM2, Editura Univers Enciclopedic, București, 2005.
15. Mircea, Preot, dr. Ioan, *Dicționarul Noului Testament, A-Z*, București, 1984.
16. Drăganu, N., *Românii în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și onomastice*, București, 1933.
17. Drăghicescu, D., *Din psihologia poporului român*. Introducere, București, 1907.
18. Enăceanu, Ghenadie, *Creștinismul în Dacia*, 1871.
19. Fischer, I., *Latina dunăreană*, București, 1985.
20. Frâncu, C., *Geneza limbii și a poporului român*, Iași, 1997.
21. Horedt, K., *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV-XIII*, București, 1958.
22. Iordan, Iorgu, *Dicționar al numelor de familie românești*, București, 1983.
23. Iorga, N., *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, vol. I, 1908, vol. II, 1909.
24. *Istoria limbii române*, vol. II, București, 1969.
25. *Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație*, Editura Univers Enciclopedic, București, 1995.
26. Langa, Tertulian, *Credo. Dicționar teologic creștin din perspectiva ecumenismului catolic*, Cluj-Napoca, 1997.
27. Mihăescu, H., *Influența grecească asupra limbii române până în secolul al XV-lea*, București, 1966.
28. Mihăilă, G., *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română. Studiu lexico-semantic*, București, 1960.
29. Mihăilă, G., *Studii de lexicologie și istorie a lingvisticii românești*, București, 1973.
30. Mihăilă, G., *Slava veche și slavona românească*, București, 1975.
31. Mihălcescu, I., *Istoria bisericească universală*, 1922.
32. Onciul, D., *Din istoria României*, București, 1913.
33. Pantea, N.V., *Legea strămoșească*, Roma, 1968.
34. Pârvan, V., *Contribuții epi-*

grafice la istoria creștinismului daco-roman, București, 1911.

35. Pippidi, D.M., *Contribuții la istoria veche a României*, București, 1958.

36. Popescu, Emilian, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România*, București, 1976.

37. Protase, D. M., *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismatcii*, Editura Academiei, București, 1966.

38. Protase, D.M., *Autohtonii în Dacia*, București, 1980.

39. Pușcariu, Sextil, *Limba română*, vol. I, Privire generală, București, 1976.

40. Meyer-Lübke, W., *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1935.

41. Rosetti, Al., *Istoria limbii române de la origini până în secolul al XVII-lea*, București, 1978.

42. Rusu, I.I., *Materiale arheologice paleocreștine din Transilvania, Contribuții la istoria creștinismului daco-român*, în ST, 1958, X, 5-6, 311-340.

43. Sacerdoțeanu, A., *Introducere la Dimitrie Onciul, Studii de istorie*, Editura Albatros, 1971.

44. Sala, Marius, coordonator, *Vocabularul reprezentativ al limbilor romanice*, București, 1988.

45. Tăutu, A.L., *Sfântul Niceta de Remesiana*, Oradea, 1995.

46. Vornicescu, N., *Primele scrieri patristice în literatura noastră, sec. IV-XVI*, Craiova, 1984.

47. Xenopol, A.D., *Istoria Românilor*, I, București, 1985.